

# ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

X L I V ( 2 0 0 1 ) , 8 9 – 1 0 3

## Kalbotyros pastabos\*

SIMAS KARALIŪNAS

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

The article discusses questions of etymology in connection with (1) Lith. dial. *berklaī* ‘foot-bridge’, (2) Lith. *giňtaras*, Latv. *dzītars*, (3) Lith. dial. *krontas* and krōnas ‘snow-drift’, (4) Latv. *viņš*, fem. *viņa* ‘he, she’, (5) Lith. reflexes of Baltic \**kikir-* ‘pea’ in hydronyms, (6) Old Prussian *rapa* ‘angel’.

### 16. LIET. DIAL. *berklaī* ‘LIEPTAS’

Lietuvos šiaurės rytų kampe (Salakas) vartojoamas žodis *berklaī* (acc. plur. *bérklus*), kurio reikšmė nurodoma ‘lieptas (ppr. iš karčiu)’ (LKŽ<sub>1</sub> 626; <sup>2</sup>LKŽ<sub>1</sub> 766). Žiūrint istorinių garsų atitikimų, pirminę formą galima rekonstruoti \**bēr-tlo-*. Struktūriškai ir funkciškai – kaip *nomen instrumenti* su darybine reikšme ‘kuriuo pernešami (perkeliami) žmonės, priemonė žmonėms perkelti’ – tada šis žodis iš karto susisieja su *árklas* (plur. *arklaī*) < \**ärH-tlo-* (su priesaga -*tlo-* iš *arti*), kurio etimologinis atitikmuo yra gr. ἄροτρον, kretiečių ἄροτρον ‘arklas’ (< \**arH-tro-*). Einant šia analogija, *berklaī* etimologinis atitikmuo būtų gr. φέρετρον (ir φέρτρον) ‘neštuval’ (< \**bher(H)-tro-*), φέρω ‘nešti’ vedinys (plg. Frisk 1970: 1003, 1005; Chantraine 1968: 1191). Juk neštuvalai taip pat daromi iš karčių. Senu priesagos -*tro-* (ne -*tlo-*, kaip kartais spėjama) vediniu laikomas ir senovės indų *bharitra*, *hapax legomenon* Rigvedoje, reiškës turbūt ‘ranka’ ar ‘pirštas’ (tai yra \*‘kuo nešama, nešimo priemonė, įrankis’) (plg. Mayrhofer 1963: 478; 1996: 251). Bet žodžiui *berklaī* galima rasti ir tikslesnį atitikmenį – tai lot. *ferculum* (ir *fericulum*) ‘neštuval; padéklas’ < \**bher(H)-tlo-m* (Ernout, Meillet 1959: 226; kiek kitaip Walde, Hofmann 1938: 484), *ferō* ‘nešti’ vedinys. Vadinas, šaknies \**bher-* ‘nešti’ vedinys turi būti ir *berklaī*, o tai reiškia, kad šitokią reikšmę turėjo ir baltų kalbų veiksmažodis *ber̄ti bēria bērē* (ir dial. *bér̄ti bēria bérē*), seniai siejamas su minėtais graikų ir lotynų kalbų veiksmažodžiais (plg. Fraenkel 1962: 40). Žodžio *berklaī* šaknies struktūra ir akutinė priegaidė rodo, kad jo pradinės formos būta \**bēr-tlo-*, bet šitokia forma kelia nemaža klausimų: ar jos ilgasis šaknies balsis atsirado dėl kiekybinės apofonijos pailginus šaknies vokalizmą *e*, ar tą pailgėjimą lémė laringalo kritimas?

Naujausiam „Indoeuropiečių veiksmažodžių žodyne“ nagrinėjamoji šaknis atstatyta kaip *anīt* šaknis, tai yra be laringalo, jai su klaustuku priskirtas ir liet. *ber̄ti* (plg. Rix, red. 1998: 61–62). Šitokią šaknį linkęs pripažinti ir M. Mayrhoferis, tačiau jis pažymi ir tai, jog šios šaknies *set* varianto buvimo negalima visiškai iš tyrinėjimo eliminuoti (Mayrho-

\* Pradžią žr. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 207–209; 29, 65–78; 31, 125–129.

fer 1996: 249). Kad s. ind. *bharītra*- rodytų buvus \**bherH*-, jo nuomone, nėra tikra, nes *bharītra*- gali būti *ad hoc* darinys pagal *carītra*- ‘koja’ (Mayrhofer 1996: 251). Mūsų atveju svarbu tai, kad šios šaknies vediniai slavų kalbose taip pat turi akutą: serbų-kroatų *brème*, slovénų *bréme*, čekų *bríme*, rusų *бре́ма* ‘našta’ < sl. \**brémen*- veikiau rodo buvus pailginčiojo laipsnio šaknies variantą \**bhēr*- (Mayrhofer 1996: 249). Tad ir *berklai* pradinės formas \**bēr-tlo*- ilgasis šaknies balsis taip pat veikiausiai yra kiekybinės balsių kaitos dalykas. Todėl jo darybos pagrindu laikytina būtojo laiko forma *bérē* (*bērē* cirkumfleksinė priegaidė, matyt, yra antrinė kaip metatonijos rezultatas).

Priesaga *-tlo*-, kurią dabar linkstama rekonstruoti ir slavų prokalbei, būdinga baltų ir lotynų kalbų įrankių pavadinimų darybos priemonė (Seldeslachts-Swiggers 1995: 23–37).

Išvada: *berklai* ‘lieptas (ppr. iš karčiu)’ bus išsaugojės pradinę veiksmažodžio *berē* (*bēria*, *bérē*) reikšmę ‘neštis’. Nors liet. *berklai* (< \**bēr-tlo*-) ir lot. *ferculum* (ir *fericulum*) ‘neštuvai; padėklas’ < \**bher(H)-tlo-m* greičiausiai yra nepriklausomos raidos produktai, jų tikslus sutapimas vertas dėmesio baltų ir lotynų kalbų izoleksų prasme.

## 17. LIET. *giñtaras*

Gintarą Prūsijoje, ypač Samlande, vadina grynu vokišku žodžiu *Bernstein*. Retas vokiečių kalbos žodis *Kentner* ‘gintaras’ gautas iš viduramžių lotynų *gentārum*; pastarasis rodantis į liet. *giñtaras*, lat. *dzītars* ir *zītars*, Kurše *dziñtars*, kurie tačiau nedarantys tikrai baltiškų žodžių išpūdžio, plg. vengrų *gyanta* ‘sakai’, dial. *gyantar* ‘gintaras’. Gal reikėtų atsižvelgti į ilirų kalbą kaip jų šaltini? Jeigu aisiai, t. y., be abejo, „das Bernsteinvolk“, tikrai būtų buvę baltais, kodėl jie neturėjo baltiško žodžio svarbiausiai savo mainų prekei? – klausia E. Sittigas (Sittig 1934–1935: 20). I E. Sittigo klausimą J. Endzelynas atsakė klausimu: Iš kur tad žinome, kad aisiai neturėjo baltiško gintaro pavadinimo? Jeigu *glesum* tikrai buvo germaniškas ir baltams pradžioje svetimas žodis, aisiai – jeigu jie buvo baltais – galėję su šiuo žodžiu susipažinti bendraudami su savo kaimynais germanais arba išgirsti iš pietinių prekevių, kurie, vykdami į aiscių žemę, pakelyje galėję šį žodį nusiklausti iš germanų ir tada aiscių teirautis ‘glēsumo’. Kaip to pasekmė, aisiai, bendraudami su kitataučiais, galėję patys imti vartoti žodį *glēsum*, nepaisydamai to, kad jie gintarą galėję savaip vadinti. XVI a. literatūroje yra minimas prūsiškas gintaro pavadinimas *gentars*, priduria J. Endzelynas (Endzelins 1943: 5–6).

Kaip matome, E. Sittigo ir J. Endzelyno diskusijoje dėl Tacito aprašytų aiscių etninio priklausymo, – ar jie buvo germanai (E. Sittigas) ar baltai (J. Endzelynas), – iškilo labai svarbus klausimas: Ar prūsų, lietuvių ir latvių protėviai turėjo savą, baltišką gintaro pavadinimą? Čia būtina prisiminti ir tą faktą, kad J. J. Mikkola, rašydamas apie *gintāras* kilmę, pasiklausė J. Gerulio, žinomo baltisto, nuomonės dėl šio žodžio atsiradimo. J. Gerulio atsakymas buvo toks: savo daryba *giñtaras* esąs izoliuotas, nematyti galimybės jį etimologiskai susieti su baltų kalbomis; trumpai tariant, *giñtaras*, *dzītars*, *dzītars* negalima esą laikyti baltiškais žodžiais (Mikkola 1938: 35).

Nieko apie jo kilmę nepasakyta né E. Fraenkelio „Lietuvių kalbos etimologijos žodyne“ (Fraenkel 1962: 152).

Kaip matyti, klausimas, ar prūsų, lietuvių ir latvių protėviai turėjo savą, baltišką gintaro pavadinimą, keliamas labai pagrįstai.

J. J. Mikkola teigė liet. *giñtaras* kilus iš tiksliau neapibrėžiamos rytu šalies (plg. čiuvašų *janDar* ‘stiklinė; stiklas’, čeremisų *jamdar* ‘butelis’), plg. Mikkola (1938: 33–37). B. Larinas įrodinėjo, kad baltiškasis gintaro pavadinimas drauge su vengrų *gyanta* kilę iš pirmynkštių Rytų Baltijos gyventojų autochtonų, gintaro rinkėjų, „pamarėnų“. Girdi, liet. *giñtaras*, *gintāras*, *gentāras* nei morfologiškai, nei semantiškai negalima paaiškinti lietuvių kalbos dirvoje. Vengrų *gyanta* negalėjęs atsirasti iš *gyantár*, nes žodžio galo *r* vengrų kalboje neiškrintąs. Ir morfologinė kaita *-a* : *-ár*, ir būdinga reikšmė ‘gintaras; pušų sakai’ esančios atėjusios iš tos kalbos, iš kurios vengrai ši pavadinimą pasiskolinė. Šio žodžio migracijoje į baltų kalbas vengrai buvę tarpininkai (Larin 1956: 149–162). Fantastinis, vadinasi, ir nepriimtinis yra O. Trubačiovo *giñtaras* atsiradimo aiškinimas: jis esąs pasiskolintas iš rus. *яи́мáрь*, *еи́мáрь*, o šis, tarpininkaujant čiuvašų *janDar* ‘stiklinė; stiklas’, *janDal* ‘brangūs karoliai; gintaras’, paeinąs iš s. ind. *yántar-* ‘sulaikantis’ (girdi, jis atspindis gintaro magnetizmą) (Trubačev 1980: 7–18).

Méginta aiškinti taip pat remiantis baltų kalbų medžiaga. E. Blesse gintaro pavadinimą morfemiškai skaidė \**gint-aras*, siejo jį su lat. *guntiņa* ‘ugnelė’, jam atstatė pradinę reikšmę ‘ugnis’, stengėsi pagrįsti reikšmių ‘ugnis’ ir ‘gintaras’ ryšį ir abu žodžius, taip pat lat. dial. *guns* ‘ugnis’ skyré ide. \**g<sup>h</sup>en-* ‘kirsti, mušti; varyti’ šakniai, kurios yra lat. *dzít* (*dzēnu*, *dzinu*) ‘vyti, varyti’, liet. *giñti* (*gēna*, *gīné*), plg. Blesse (1958: 200, išn. 1). Vertos dėmesio šio mokslininko pastangos pagrįsti reikšmių ‘ugnis’ ir ‘gintaras’ ryšį, nes tai sutinka su tipologiniais duomenimis. Lat. *guntiņa* yra mažybinė dialektinio (daugiausia augšzemnieku tarmių) *guns* ‘ugnis’ forma, o deminutyvams linkstama pridėti *-t*-, *p*vz., *uguntina*, *uguntiņš* šalia *uguns* ‘ugnis’ ME<sub>IV</sub> 294, todėl šaknies \**gunt-* čia gali ir nebūti. Šio dialektinio žodžio istoriškai negalima skirti nuo lat. *uguns* ir liet. *ugnis*. Kartu su etimologiniais atitikmenimis s. sl. *ognb*, lot. *ignis* (< \**egnis*) ir s. ind. *agnih* jie yra išriedėję iš protoide. paradigmos \**Hgnei-/\*H<sup>g</sup>nei- : \*Hogni- : Hegni-* (Karaliūnas 1990b: 177–178). Idomu, kad su veiksmažodžiu *giñti* (*gēna*, *gīné*) *giñtaras* jungiamas ir P. Anttilos, bet pirmine jo reikšme laikoma ‘sakingas varveklis, aptekas’ (Anttila 1997: 112, 114).

Priesagos *-tar-* buvimas baltų kalbose yra toks neaiškus (Skardžius 1943: 303–304), kad V. Mažiulis buvo priverstas griebtis priesagos *-tr-* (girdi, vėliau paveiktos priesagos *-ter-*), kad paaiškintų gintaro pavadinimo baltų kalbose susidarymą – iš veiksmažodžio *giñti* (*gīna*, *gīné*) šaknies: girdi, senų senovėje pagrindinė gintaro funkcija buvusi magiškoji – ap(si)gynimo nuo tam tikrų blogybių (Mažiulis 1988: 352). Nesunku čia matyti įtaigą hipoteziją, graikų kalbos gintaro pavadinimą ηλεκτρόν (šaknis \**eh<sub>2</sub>lek-*) aiškinančių veiksmažodžiu ἀλέχω ‘ginti, atremti, atmušti’ (ide. \**h<sub>2</sub>lek-s-*) (Toporov 1979: 215), tačiau neturinčiu tvirtesnio pamato. Antai L. Deroy ir R. Halleux, turėdami galvoje, kad gintaro gabaliukai ligi atsirandant monetoms buvo vartojami skaičiavimui mainuose, jo pavadinimą susiejo su gr. ἀλέγω ‘rūpintis kuo, galvoti apie ką, kreipti dėmesį’ (Deroy, Halleux 1974: 37–52).

Pirmiausia verta pasidomėti, kaip savo kalbos gintaro pavadinimą aiškina patys vengrų lingvistai. Naujausiai vengrų kalbos etimologijos žodyne *gyanta* ‘gintaras’ (su variantais *gyenta* ir *gyonta*) (plačiau Voigt 1970: 575–578), kuris istoriniuose šaltiniuose fiksuoamas dar pačioje XVI a. pradžioje (*gyentha* 1500, *güwnthar* 1525, *giantar* 1539, *gentharos* 1542), apibūdinamas kaip baltiškos kilmės migruojantis žodis (*Wanderwort*), toks pat kaip ir viduramžių lotynų *gentarum* bei vokiečių *Kentner* (dabar jau išėjęs iš vartosenos). Vengrų kalboje, be to, jis reiškia ‘sakai’ ir ‘glazūra’, bet šios reikšmės laikomos išriedėju-

siomis iš pagrindinės reikšmės ‘gintaras’. Žodžio galo -r dėsninai nukritęs uždarame skiemenyje (Benkő, red., 1993: 492). Neturime jokio pagrindo abejoti šiai vengrų lingvistų teiginiais, juolab kad nagrinėjamasis žodis jų kalboje paliudytas palyginti vėlai. Kita vertus, nėra negalima, kad, kaip spėja V. Voigtas, šis migraciniis žodis pateko į vengrų kalbą I tūkstantmetyje (po Kr.) ir buvo atitinkamai adaptuotas (Voigt 1970: 574–580).

Vėlai gintaro pavadinimas paliudytas ir rusų kalboje. Pirmą kartą *enmapъ* sutinkamas 1551 m., dažniausiai pasirodo XVII a. raštuose, ir nuo tada jo forma knygininkų „hyper-normalizuojama“ ir tampa *янтарь* panašiai kaip, pvz., *ендова* (skolinys iš liet. *indaujā*) pavirsta *яндоевъ*. Priebalsio *n* buvimas rodo, kad *ентаръ* į rytu slavų dialektus pateko ne anksčiau kaip X a., priešingu atveju būtų \**янтаръ* (Larin 1956: 149–151). Tai neabejotinas skolinys iš lietuvių kalbos, ir jo originalu linkstama laikyt prūsų lietuvių vartotos formos *jentāras, gentāras* (Vasmer 1978: 558; Ślawski 1952: 501; Kiparsky 1973: 69; Laučiūtė 1982: 26). Iš rusų kalbos šis gintaro pavadinimas paplito ir į kitas slavų kalbas (Vasmer 1978: 558).

K. Būgos *Aistiškų Studijų* (34), akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽ<sub>III</sub> 322) duomenimis, *giñtaras* ‘suakmenėję sakai, išplaunami jūros arba iškasami iš žemėlių (glaesum)’ plačiausiai vartojoamas žemaičių šnektose, jų vakarų pakraštyje (Kretingos, Skuodo, Plungės, Šilalės raj.). Nesvetimas né šiaurės rytu dūnininkų šnekoms (DŪNŽ 486). Daugiskaitine forma ir reikšme ‘(gintaro) karoliai’ pažįstamas ir rytiečiams (Salamiestis, Kupiškio raj., Troškūnai, Anykščių raj.). Kad seniau rytiečiuose vartotas plačiau, matyt iš jo fiksacijos K. Sirvydo žodyno trečiajame leidime (*gintaras*, gen. sing. *gintaro*, būdvardis *gintarinis*) (Pakalka e.a., 1979: 123) bei jo *Punktuose sakymų* (I, 183). Druskininkų apylinkių šnekta *giñtaris* (DRSKŽ 101), spėjama, atėjės iš bendrinės kalbos. Kirčiavimo variantą *gintāras* randame F. Kuršaičio žodyne (K, 211). Kad *gintāras* vartotas ir gyvojoje kalboje, pvz., Tilžės apylinkėse, liudija K. Būga (*Aistiški Studijai*, 34). Prūsų lietuviuose anksčiausiai (XVIII a. pradžia), rodos, paliudytas J. Brodovskio žodyne. P. Ruigio ir K. Milkaus žodynuose sutinkama reta forma *gentāras* (LKŽ<sub>III</sub> 237), bet F. Kuršaitis sako tokios negirdėjės. Rankraštiniame XVII a. vidurio žodyne *Lexicon Lithuanicum* duodamos formos *gentaras* ir *gintorius* (Drotvinas, red., 1987: 100, 180). Negana to, prūsų lietuvių (Ruigio, Milkaus, Krauzės, Nesselmanno) žodynuose paliudyta forma *jentāras* (LKŽ<sub>III</sub> 340) taip pat šaknyje turi *e*. Tad priesagos *-ar-* kirčiavimas gerai paliudytas ir abejonių nekelia. O tai, kad vietoj *g-* čia yra garsas *j-*, matyt, reikia aiškinti kalbų kontaktais. Vidurinėje vokiečių žemaičių kalboje, vartotoje Prūsijos gyventojų vokiečių, priebalsis *g* prieš priešakinės eilės balsius buvo tariamas kaip *j* (plg. *jēn=gehen* ‘eiti’, *jiçt=Gicht* ‘podagra’).

Iš įvairių vokiškų dokumentų susiekama prūsus vartojuis *gentars* (Nesselman 1873: 46; Toporov 1979: 211–212). Iš Karaliaučiaus senamiesčio parapijos klebono Pollianderio laiško, lotyniškai rašyto į Leipcigą 1535 m. draugui mokytojui Kasparui Börneriui, sužinome, kad Semboje, kur gyvena sūduviai, „yra daugiau kaip 32 kaimai, kurių gyventojai jau nuo senų laikų visu pajūriu gaudo gintarą, kurį jie savo protėvių kalba vadina *gentarum*“ (Būga 1961: 151). Forma *gentarum*, suprantama, yra lotynizuota. Kiek vėliau, 1551 m., tai patvirtina ir A. Aurifaberis savo veikale *Succini historia* pasakydamas: „Sūduviai gintarą savo kalba vadina Gentarn“ („Die Sudawen heissen den Börnstein in jrer sprach Gentarn“) (Būga 1961: 150–151; Toporov 1979: 211–212). Šitokią gintaro pavadinimo formą teisingai yra paaiškinęs K. Būga: „Sūdai gintarą bus tarę *gentaran* (nom.

sing. n.). Tö žodžio balsis *e* yra į š. i. Vadinasi, *gentarum* prūsiškai skaitytinas yra *gintaran*“ (Būga 1961: 150). V. Toporovas, pritardamas K. Būgai, pr. *gentars* laiko vėliau atsiradusiu ar netgi neteisingai atstatytu pagal Rytprūsių vokiečių *Gentar*, taip pat neatmeta galimybės, kad lotyniškujų šaltinių *gentarum* yra liaudies etimologijos rezultatas, kai *gintaras* buvo suvoktas kaip ugnies gimdytojas ir jo pavadinimas priderintas prie lot. *genitor* ‘gimdytojas’ (Toporov 1979: 212). V. Mažiulis irgi spėja („turbūt“) prūsų kalboje buvus *gintars* (Mažiulis 1988: 352). Padarius prielaidą, kad prūsų ir sūduvių (jotvingių) kalbose buvo *gintar(a)s* (su šaknies *i*), sunku paaiškinti liet. dial. *gentāras* ir *jentāras*. Kadangi šios formos paliudytos prūsų lietuvių žodynose, galima spėti, kad jos į to krašto lietuvių šnektais atėjo iš prūsų kalbos dialekto. O Ordino šaltinių prūsiškuose vietovardžiuose, taip pat prūsų kalbos paminkluose – Elbingo žodynėlyje ir katekizmuose – dažnai vietoj etimologinio *i* randame parašytą raidę *e*. Iš to daroma pagrįsta išvada (Gerullis 1922: 215; Trautmann 1925: 124; Endzelins 1943: 25), kad prūsų dialektuose, bent jau jų dalyje, *i* galėjęs būti tartas plačiai ir atvirai, tai yra *e*, kaip sakė K. Būga (detaliau s. v. pr. *keckirs* ‘žirnis’, žr. žemiau).

Pradinę formą *\*gintara-* (su balsiu *i* šaknyje) remia latvių kalbos atitikmuo *dzītars*, žinomas iš liaudies dainų (ME<sub>I</sub> 559, EH<sub>I</sub> 362; Gāters 1979: 283–294), taip pat *dzīñtars* liaudies dainose ir gyvojoje kalboje (pvz., Pūre, Tukumo raj.) su variantais *dzintārs* (be kirčio) Kuršių nerija (Schmid 1983: 261–262; 1989: 34, 36), *dzinteris* (be kirčio) liaudies dainose, *dzīñtārs* Ungurmuiža (ME<sub>I</sub> 552, EH<sub>I</sub> 359). Žodis *dzīñtars* su variantais dėl išlikusio dvigarsio *in* laikomas gautu iš kuršių kalbos ir leticizuotu (Endzelins 1913–1914: 98 [=Endzelins 1974: 506]; 1940: 254 [=Endzelins 1980: 561]; ME<sub>I</sub> 552; Būga 1961: 179–180); jis gerai paliudytas vietovardžiuose *Sintere* 1253, *Sinter* 1291, *Zintere* 1305, *Zyntherē* 1338 kuršių teritorijoje ir upėvardžiuose *Gintarā* Šaltuonos intakas Raseiniai, *Gintmora* XVI a. (Būga 1961: 168, 175; Kiparsky 1939: 199), *Giñtaras* upė Raseiniai, *Giñtaris* upė Šeduva Lietuvos teritorijoje. Gyvojoje latvių kalboje plačiai vartojamas *zītars* su variantais *zīters*, *zīteris*<sup>2</sup>, *zīters* ME<sub>IV</sub> 737, EH<sub>II</sub> 810 turi žodžio pradžios *z-*, sporadiškai supaprastėjusi iš *dz-*, plg. *zeguze* ‘gugutė’ : *dzeguze* ‘tas pat’ (plg. liet. *gegužė*); *zeldināt* ‘dilginti’ : *dzeldināt* ‘tas pat’; *zēlt* ‘gelti’ : *dzēlt* (plg. liet. *gēlti*).

Iš duomenų apžvalgos matyti, kad *gintaro* pavadinimas *\*gintara-* yra senas baltų kalbų žodis, siekiantis XIII a. Žodžio *giñtaras* K. Būga pagrįstai skyrė priesagą *-aras* ir liet. *giñtaras*, lat. *dzītars* priegaidžių skirtumą (circumflexas : akūtas) aiškino metatonija (Būga 1959: 390). Pirmine priesagos forma, atrodo, laikytina *-ar-* (< ide. *\*-or-*), nes, pirma, iš jos vėliau atsirado baltų *-er-* (matyt, priderinus prie galūnės *-is* priešakinės eilės balsio, vėliau perkėlus ir į poziciją prieš galūnę *-as*), ir, antra, ji buvo pailginta į *-ār-*, matyt, pagal modelį *gaūgaras* ‘kalno viršūnė, kauburys’ : *gaugorā* ‘pakili vieta dirvoje ar pievoje...’ LKŽ<sub>III</sub> 167; *kaūkaras* ‘kalnelis, kalva, kaubrys’ : *kaūkoras* ‘tas pat’, *kaukōris* ‘kauburys, krūva’ LKŽ<sub>V</sub> 420, 423, 424. Kaip jau pastebėjo W. Schmidas (Schmid 1993: 426), prie priesagos balsio pailginimo galėjo prisidėti (plg. *gintorius*) ir tokie semantiškai artimi slaviškų priesagų *-oriūs* turintys liaudies dainose vartojami žodžiai kaip antai: *Ar žiba žiboriūs?* *Ar dega degoriūs?* LB 102 (iš A. Leskieno ir K. Brugmanno 1882 m. išleisto lietuvių liaudies dainų rinkinio).

Baltų kalbų *gintaro* pavadinimą istorine lyginamaja plotme yra išnagrinėjės ir argumentuoti jo darybą bei semantiką išaiškinės žinomas vokiečių indoeuropeistas ir baltistas Wolfgangas Schmidas (Schmid 1993: 425–430). Savo tyrimą jis pradedą nuo liet. *giñtaras*,

taigi ir jo giminių kitose baltų kalbose skaidymo morfemomis *gint-* ir *-ara-*. Kad šaknis *\*gent-* su nuliniu balsiu kaitos laipsnio variantu *\*gint-* (*< \*gnt-*) baltų kalbose yra galima, nors ir nepaliudyta, ir kad todėl substrato prielaida šio žodžio kilmės aiškinti nebūtina, matyt iš tokų pavyzdžių (Schmid 1993: 428): *\*kent-/kint-*: liet. *Viskintas*, pr. *Wissekint* sandas *kint-* yra šaknies balsiu kaita susijęs su veiksmažodžiu *kęsti* (*keñčia*); *\*ment-/mint-* : *m̄sti* (*miñčia*, *miñtē*) ‘užduoti spēti, minti’, *minis* ‘mīsle’, *miñtē* ‘atmintis, protas’ yra bendrašakniai su *pa-m̄sti* (-*menčia*, -*mentē*) (be kircio) ‘patarti’ LKŽ<sub>VIII</sub> 84, 232, 245, 284; *\*pent-/pint-* : *iš-pénteti* (-*éja*) ‘išdūlēti, ištrūnyti; išdžiūti, išsausēti, sukietēti...’ : *pintis* ‘tokia medžio antauga, grybas, augantis ant pūvančio medžio’ LKŽ<sub>IX</sub> 798, 1061; *\*rent-/rint-* : *riñtis* (ir *rintis*, *rintis*) ‘ipjova, įreža; aplink karvęs ragą ženklas, rodantis, kiek versių yra turėjusi...’ : *rēsti* (*reñčia*, *reñtē*) ‘daryti rinčius, įkarpas...’ LKŽ<sub>XI</sub> 477, 671. Toliau W. Schmidas remiasi R. Mucho teiginiu, kad *gintaras* gali būti bendrašaknis su s. skand. *kynda*, vid. vok. aukšt. *künten*, vok. dial. (bavarų) *kenten* ‘uždegti’ (germ. *\*kundjan*, *\*kandjan*) (Much 1937: 405; 1967: 512). Šiuos germanų kalbų veiksmažodžius ir baltiškajį *gintaro* pavadinimą W. Schmidas laiko iš seno giminingais (urverwandt) ir veda iš šaknies *\*gnt-* ‘degti’. Šios šaknies yra ir suomių kalbos germanizmas *kynttilä* ‘žvakė’. Tad *gintaro* pavadinimo motyvo būta ne (nuo ligos) ginamosios funkcijos, bet *gintaro* greito (užsi)degimo ypatybės. Šiuo motyvu yra pagristas ir *gintaro* pavadinimo atsiradimas vokiečių kalboje: *Bernstein* ‘*gintaras*’ ankstyvuoju naujosios vokiečių aukštaičių kalbos periodu yra pasiskolintas iš vidurinės vokiečių žemaičių kalbos *bern(e)stein*, *barnstēn*, *bornstēn* ‘degantis akmuo’ (paliudyto nuo XIII a.), kur pirmuoju sandu eina veiksmažodis *bernen* ‘degti’, o šis laikomas su priebalsio *r* metateze kilusiu iš vok. aukšt. *brennen* ‘tas pat’ (Kluge 1989: 76). Tačiau tokiu aiškinimu W. Schmidas toli gražu nesitenkina, nes tai esanti tik šakninė etimologija ir baltiškojo žodžio darybos nepaiškinanti. Liet. *giñtaras* derivacijos atžvilgiu W. Schmidas toliau lygina su s. skand. *kyndill* masc. ‘žibintas; žvakė; šviesa’ (iš čia pasiskolintas minėtas suomių kalbos žodis) ir darybos reguliarumą (baltų *-r-/ar-* : germ. *-l-*) grindžia štai šitokių atitikmenų analogija: liet. *mentūrē* ‘irankis košei maišyti, bulvėms grūsti ir pan.; irankis sviestui mušti muštuvyje’ : s. skand. *mondull* masc. ‘rankinių girnų milinys’; liet. *vénteris* ‘tinklas žvejoti’ : s. skand. *vondull* masc. ‘šieno ryšulys’; liet. *vingurys* ‘(kelio, tako, upelio ir pan.) vingis’ : vok. *Winkel* ‘kampus’; liet. *kauguriš* ‘neaukšta iškilumėlė’ arba *kaūkaras* ‘kalnelis, kalva’, arba *kaūkuras* ‘tas pat’ : vok. *Hügel* ‘kalva, kalnelis’; liet. *nōterē* ‘dilgėlė’ : vok. *Nessel* ‘tas pat’; liet. *unguriš* : lot. *anguilla* ‘tas pat’ (Schmid 1993: 429). Iš čia matyt, daro išvadą W. Schmidas, kad seniai siejami liet. *giñtaras* ir s. skand. *kynda* ‘uždegti’ yra kažkas daugiau negu tik šakninė etimologija. Žodžio *giñtaras* daryba yra tipiška baltiška, nors veiksmažodis ir išnykęs; šaknis išlikusi šiaurės germanų kalbose. Tad kur šis žodis atsirado, kelia klausimą W. Schmidas. Pagrindinės *gintaro* radimo vietas buvo Sembos pusiasalis ir Kuršių nerija (Juodkrantė), taigi tos vietas, kurios anksčiau tikrai nebuvę lietuvių ir latvių gyvenamos. Kad iš šių *gintaro* radimvietes geriausiai patekdavo per užšalusią jūrą ar marias, rodo latvių liaudies dainos su jų dažnai minima *dziñtarzemē*. Kaip žodis *dziñtars* iš kuršių pajūrio prasiskverbė į Vidzemę, taip, reikia manyti, *giñtaras* i pagrindinių lietuvių gyvenamą plotą pateko iš sembų pajūrio. Tai reiškia, kad Baltijos pajūris buvo ankstyvosios baltų kalbos protėvynė („eine Bodenständigkeit des Frühbaltischen“) ir kad jos skilimas į dialektus yra vėlesnis reiškinys. Ankstyvosios baltų kalbos žodis *giñtaras* priklauso baltų–germanų kalbų atitikmenų sąrašui (Schmid 1993: 430).

Baigiant dar galima pažymėti, kad gintaro pavadinimo variantui *gentāras* lietuvių kalboje randame homonimą – tai A. Juškos užfiksotas *geñtaras*, -ė ‘tinginys, slinkis’ LKŽ<sub>III</sub> 237 ir, reikia pasakyti, neaiškios darybos bei kilmės žodis. Galimas daiktas, su priesaga *-ara-* (dėl jos žr. Skardžius 1943: 302) jis yra pasidarytas iš veiksmažodžio *gēsti* (-*sta, geñto*) ‘giminiuotis, draugėn dėtis, bičiuliautis’. Jų darybos ir antoniminių reikšmių santykis būtų toks pat kaip, pvz., *gaīmaras* ‘gaišlys, delsuonis, vilkintojas; nevalgus žmogus, nudvėsėlis’ šalia *gaiminti* (-*ina*) ‘gimdyti, veisti; auginti’ LKŽ<sub>III</sub> 31–32; *bandžiūlis* ‘draugas, bičiulis; sukčius...’ LKŽ<sub>I</sub> 643–644, *bañdžius* ‘draugas, bičiulis; kerdžius...’ ar tiesiog *bandà* ‘būrys galvijų, kaimenė’ vedinio (kaip *didžiūlis* ‘didelis žmogus, didžiuoklis’ : *didis*). Taip išanalizuoti ir paaiškinti *geñtaras*, -ė ‘tinginys, slinkis’ bei *gaīmaras* ‘gaišlys, delsuonis...’ patvirtina priesagos *-ara-* buvimą baltų kalbose.

## 18. LIET. DIAL. *krontas* ‘PUSNIS’

Varėnos apylinkėse ir Rodūnioje, Varenavo raj. (Baltarusija), LKŽ<sub>VI</sub> 682 duomenimis, vartojamas daiktavardis *krontas* (be kirčio) ‘didelė krūva sniego, pusnis’. Šiame žodyje keista tai, kad prieš tautosilabinį *n* yra balsis *o*. Lietuvių kalbos fonotaktikos dėsniais tokioje pozicijoje tegali būti balsis *a*. Beje, Dubičiuose, Varėnos raj., ir Nočioje, Varenavo raj. (Baltarusija), tolygiai reikšme randame vartojant *krōnas* (LKŽ<sub>VI</sub> 682). Atrodytu, tarsi į *krōnas* būtų nesenaij *ispraustas priebalsis t*.

Latvių šnekto Vidurio Latvijos (Vidzeme) šiaurės vakaruose (Valmiera, Valka, Mazsalaca, Vecsalaca) turi *krān(t)s* [*krānc*, *krānts*] (gen. sing. *-s*) ‘krosnis’ su aiškiai įterptu priebalsiu *t* [ME<sub>II</sub> 266, 268 (s. v. II *krāsns*), EH<sub>I</sub> 645]. J. Endzelynas mano, kad šis žodis esas disimiliaciškai atsiradęs iš *krāsns* (liet. *krōsnis*), priebalsis s dar išliekantis, kai po *n* einantis balsis, pvz., loc. sing. *krāsnī* (ME<sub>II</sub> 266). Bet šitokiamai aiškinimui akivaizdziai prieštarauja liet. *krontas*, leidžiantis spėti, kad žodžiams liet. *krōnas*, lat. *krāns* ‘krosnis’ Vecsalaca (ME<sub>II</sub> 266), *krāns* ‘tas pat’ Ipiķi, Pļaviņas, Valka (EH<sub>I</sub> 645) vis dėlto buvo pridėtas priebalsis *t*, nors jo pasiodymo priežastys ir lieka neaiškios. Šaknies ilgasis balsis ā čia yra etimologinis, nes tiek lat. *krāsns*, liet. *krōsnis*, tiek ir lat. *krāns* bei liet. *krōnas* yra priesagų *-sn-* ir *-n-* vediniai iš veiksmažodinės šaknies, kuriai astovauja lat. *krāt* (*krāju*) ‘kaupti, krauti, rinkti’ (kaip, pvz., liet. *plónas* ‘asla, padas, grendyMAS’, lat. *plāns* ‘molinė asla, grendyMAS’ – iš *plóti* [-*ója*], lat. *plāt* [*plāju*] ‘kloti, klostytI’).

Šia proga būtina pabréžti, kad esama ir daugiau paralelių, pačias pietines lietuvių šnektais jungiančiu su latvių kalbos arealu, iš dalies su jų šiaurinėmis šnektomis. Antai Lazūnuose, Vijoje raj. (Baltarusija), vietoj bendralietuviškojo *āžuolas* vartojamas *ūožuolas* (Petrauskas, Vidugiris 1985: 275), žodžio pradžios dvibalsiu sutinkantis su lat. *uōžuōls*, bet dėl priebalsio ž jis laikytinas lietuviškos kilmės. Zieteloje, Diatlovo raj. (Baltarusija), vietoj *brūvis* ir *žuvīs* vartojami *brīvas* ‘antakis’, *zivīs* (*zivē*), *živīs* (*živē*) – pasakoma ir *žiuvē* (Vidugiris 1998: 93, 791, 811) – turi *-iv-*, kilusį iš *-uv-*, o tai yra būdingas latvių kalbos tarmių fonetinis pakitimas (plg. lat. *zivs*, *zive*). Maža to, zieteliškiai juos ištaria taip pat su priebalsiu *z-*. Dar K. Būga pastebėjo, kad kaip Ašmenos apskrityje (dabar Baltarusija) yra upė *Gáuja* (Nemuno dešinysis intakas) su savo kairiuoju intaku *Vijà*, lygiai taip Latvijos teritorijoje *Gaūja* (itekanti į Rygos įlanką) turi kairijį intaką *Vija* (Būga 1961: 630).

19. LAT. *viņš, viņa* ‘JIS, JI’

Bendrinėje latvių kalboje ir didesnėje tarmių dalyje – visose lejzemniekų ir augžzemniekų vakarų pusėje – asmeninių įvardžių trečiuoju asmeniu, kaip žinoma, vartoamas *viņš*, fem. *vīna* ‘jis, ji’. Šis įvardis reguliarai kaitomas kaip *io*-kamienis (Endzelins 1951: 517), tai yra *viņš*, gen. sing. *viņa*... kaip *celš, cela*... (liet. *kēlias, kēlio*...). Bet jo senesnė reikšmė yra ‘tas, anas (vok. *jener*)’, gerai išlaikyta tokiuose sustabarėjusiouose posakiuose, kuriuos sudaro įvardžio *viņš* forma, einanti pažyminiu (!), ir daiktavardžio vietininkas su vietas ar laiko reikšme (plg. *viņā puse* ‘anoje puseje’, *viņā saulē* ‘aname pasaulyje’) (Endzelins 1951: 517; ME<sub>IV</sub> 601), rečiau kilmininkas, naudininkas arba galininkas (plg. *viņu gadu* ‘praejusiais metais’) (Bergmane e.a., 1959: 521). Šiose konstrukcijose *viņš* turi požymį ‘neartimasis (tolimasis)’ kaip ir įvardis *tas*. Kadangi esti atvejų, kur vietoj *viņš* visada vartoamas *tas*, tarp *viņš* ir *tas* vartosenos susidaro papildomosios distribucijos santykis, ir todėl jie laikomi poziciniais variantais (Rosinas 1988: 51). *Viņš, viņa*, be to, vartoami kalbant apie gyvas būtybes, o kalbant apie negyvus daiktus, trečiojo asmens įvardžių reikšme šiaip jau vartoja *tas, tā*. Šitokių vartojimo ypatybę ir reikia turėti galvoje siekiant atskleisti įvardžio *viņš* ištakas: mat atributinė vartosena iškelia ir daugiau jo semantikos ypatybų, užkonservuotų sustabarėjusiouose posakiuose.

Antai *viņu māja* savo prasme yra tolygus *viņsēta* ir reiškia ‘kitas, gretimas kiemas; kita, gretima sodyba’, daugiskaitinė forma *viņsētas* – ‘kitos, gretimos sodybos; kito, gretimo kiemo gyventojai, tolimesni kaimynai’ (ME<sub>IV</sub> 601; Endzelins 1951: 517). Nesunku pastebeti, kad čia įvardis *viņš* ne tik eina pažyminiu, bet ir turi prasmę ‘kitas’. Žodžių junginys *viņu laudis* suaugęs tampa *viņlaudis*, šnektose vietomis netgi *viļaudis* (nom. plur.) ir reiškia ‘kitōs, kaimyninės sodybos, kito kiemo žmonės, kaimynai’ (ME<sub>IV</sub> 601). Esti netgi pasakyti, kur įvardžiu *viņi* tiesiog įvardijami kaimynai, pvz., *viņu rija = kaimiņu rija* ‘kaimynų sodyba’ (pažodžiui ‘kaimynų jauja’); *viņu tēvs, māte = kaimiņu tēvs, māte* ‘kaimynų tėvas, motina’ (ME<sub>IV</sub> 601); *viņuos* (gen. plur.) *guovs* ‘kaimynų karvė’ (EH<sub>II</sub> 786; Endzelins 1951: 517). Vadinas, tiek įvardžio *viņš*, fem. *viņa* atributinė vartosena, suponuojanti jo, kaip atrodo, senąją reikšmę ‘kitas (scil. kaimynas)’, tiek ir kaitya kaip reguliaraus *io* kamieno atstovo leidžia manyti, kad *viņš*, fem. *viņa* būta savarankiško leksinio vieneto, neseniai patekusio į įvardžių sistemą<sup>1</sup>. Kaip jau buvo seniai pažymėta (Endzelins 1951: 517), parodomasis įvardis *viņš*, fem. *vīna* ‘kitas, -a’ perėmė asmeninio įvardžio funkciją ir pakeitė lat. *jis, ji* tokiu pat būdu, kaip lietuvių rytiečių tarmėse *jis, ji* vietą užėmė parodomasis įvardis *anās, anā*, virsdamas *ānas, anā* (plur. *ānys, ānos*).

Rytų augžzemniekų tarmių Pildos šnektoje vartojuamas įvardis *veņīs*, fem. *veńei* (EH<sub>II</sub> 771). Jis pasižymi keliomis ypatybėmis. Pirmiausia kai kurios šio įvardžio formos galūnėse turi ilguosius balsius. Antra, palatalizuotas priebalsis *-ñ-* (-*ń-*) visose formose rodo, kad jis atspindi \*-nj-. Trečia, nuo *viņš*, fem. *viņa* kalbamasis įvardis skiriasi šaknies vokalizmu – vietoj *i* turi *e* (Rosinas 1988: 211). Tardamas, kad ilgi galūnių balsiai galėję išlikti tik vienskiemenėse formose, A. Rosinas kalbamajį įvardį laiko sudėtu iš dviejų dėmenų:

<sup>1</sup> Kilme jis tradiciškai siejamas su pr. *winna* adv. ‘laukan, oran’, *wins* ‘oras (Luft)’: Endzelin (1922: 381; 1951: 517–518); Stang (1966: 238–239); Rosinas (1988: 211); Karulis (1992: 534–535). Bet niekas nėra argumentuotai pagrindės žiojėjančio semantinio skirtumo tarp ‘laukas; oras’ ir trečiojo asmens įvardžių funkcijos (o gal negalima pagrįsti?).

\**vinE-* (kur *E* kažkoks balsinis elementas) ir trečiojo asmens įvardžio \*(*j*)is, \*(*j*)ī. Šaknies balsių *e* jis kildina iš *i*. Mat kai kuriose augšzemniekų tarmėse funkcionuojanti taisykėlė, pagal kurią balsis *i* prieš *j*, *η* verčiamas balsiu *e* (Rosinas 1988: 211).

Minėtos Pildos įvardžio *venīs*, fem. *vēnei* ypatybės neturėtų labai stebinti, žinant, kad, pirma, šis įvardis su tokiu šaknies vokalizmu pasitaiko ir kitose augšzemniekų šnektose: *ven̄dien* ‘anadien’ Zvirgzdine, *ven̄* junginyje *ek vē ū!* (sieh da!)’ Sausnėja, Dzelzava (ME<sub>IV</sub>, 538). Antra, periferinės tarmės, kokios ir yra ką tik suminėtos šnektose, dažnai turi išlaikiusios daugiau archaizmų. Antai rytinėse augšzemniekų tarmėse (Akniste, Susėja, Zvirgzdine, Kārsava, Pilda, Nirza, Dignāja) vietoj arba šalia *ir 'yra'* vartojamos formos *jer*, *jera* ‘*yra*’ su balsiu *e* šaknyje<sup>2</sup>. Tad negalėtų būti atsitiktinis nė tas dalykas, kad Pildos ir Zvirgzdinės šnektose tiek parodomasis įvardis *venīs*, *ven̄-*, tiek veiksmažodžio „*būti*“ trečiojo asmens formos išiskiria šaknies vokalizmu *e*. Negana to, vokalizmo *e* atsiradimą šiose formose vargu ar galima aiškinti minėta balsio *i* keitimo *e* prieš *j*, *η* tendencija, nes formose *jer*, *jera* balsis *e* yra prieš veliarizuotą priebalsį ir fonetiškai iš *i* negalėjo atsirasti. Dėl šių aplinkybių verčiau reikėtų manyti, kad formų *venīs*, *ven̄-* ir *jer*, *jera* šaknies vokalizmas *e* yra senų laikų padaras ir su gretiminė formų *viñs*, fem. *viña* ir *ir*, *ira* ‘*yra*’ šaknies vokalizmu yra susijęs apofoniniais santykiais.

Tiriant, kaip *venīs*, fem. *vēnei* susidarė, didelės reikšmės nereikėtų teikti nė tam faktui, kad Pildos šnektoje kai kurios šio įvardžio formos turi nesutrumpintas galūnes, būdingas vienskiemeniams įvardžiamams. Dialektologų yra pastebėta, kad ilgųjų balsių ir diftongų trumpinimas žodžio gale augšzemniekų tarmėms néra labai būdingas (Rudzite 1964: 293). Be to, įvardžių sistemoje dviskiemenių formų žodžio galio vokalizmas, netgi kirčio vieta gali būti grindžiami vienskiemenių formų fleksija bei kirčiavimu. Tai aiškiai matyti, pvz., iš formų *katràs* (dial. *kataràs*), *katrō*, *katram...* – *kàs*, *kō*, *kám...* paraleлизmo lietuvių kalboje. Lygiai taip pat ir fem. *vēnei* fleksija gali būti funduota jei ‘*j*’ galūnės. Šitas fundacijos dėsnis greta augšzemniekų tarmių tendencijos netrumpinti ilgųjų balsių ir diftongų galūnėse ir paaiškintų ilgųjų balsių bei diftongų išlikimą *venīs*, fem. *vēnei* kai kuriose formose. Kitaip tariant, kaip, pvz., *pat̄i*, *pačiōs*, *pačiái...* – *jì*, *jōs*, *jái...* paraleлизmas nerodo, kad forma *pat̄i* yra sudėta iš \**pat* ir *jī*, lygiai taip pat iš absoliutaus *vēnei* – *jei* ‘*jī*’ galūnių sutapimo vargu ar galima spręsti *vēnei* esant samplaikini, taigi antruoju sandu turint \*(*j*)is, \*(*j*)ás... Be to, *venīs* kildinant iš samplaikos \**vin-* + \*(*j*)is, jo galūnės ilgumą vargu ar galima paaiškinti – įvardžio lat. *jīs*, liet. *jìs* < \*(*j*)is balsis trumpas. Todėl, matyt, čia vis dėlto esama formų fem. \**venī*/\**venjās* šalia masc. \**venja*-/\**venija*- (nom. sing. \**venjas* > \**venjis* (plg. loc. sing. *veñjā*) > \**venīs* su apibendrintu -n- < \*-n-j- iš \**venja*-), kaip kad būta fem. \**pat̄i*/\**patjās* (> *pat̄i*, *pačiōs*) greta i kamieno masc. \**patis* (> *pàts*).

Visa tai galvoje turint, atrodo galima pralatių dialektams rekonstruoti alternuojančios šaknies \**ven-*/\**vin-* (< \**uen-*) įvardį, turėjusį reikšmę ‘kitas (scil. kaimynas)’ ir funkcionavusį dviem kamienais: (1) normaliojo laipsnio šaknies vokalizmo (*i*)io kamienu \**uen(i)io*-, fem. \**uenī*-/\**uenjā*- ir (2) nykstamojo laipsnio šaknies vokalizmo io kamienu \**uinio*-, fem. \**uinjā*- (< \**un(i)o*-, fem. \**un(i)ā*-).

<sup>2</sup> Ancītis (1935: 186); Endzelins (1951: 719; 1980: 274) (balsio *e* atsiradimą aiškinti kontaminacija su rus. *ecmb* ar jo tiesiogine įtaka néra pagrįstas dalykas).

Istorine lyginamaja plotme šitas baltų kalbų įvardis, labai galimas daiktas, yra susijęs su tokiais germanų kalbų daiktavardžiais kaip s. isl. *vinr* (dabartinės isl. *vinur*), norv. *ven*, šv. *vän*, s. ang., s. frizų *wine*, s. saksų, s. vok. aukšt. *wini* 'draugas' (< germ. \**weni-*). Iš kitų kalbų čia priklauso s. airių *coi-bnius* 'giminystė', s. bretonų *co-guenou* 'vietinis, čionyktis'. Ide. \**uen(i)io-*/*\*un-iō-* 'draugas' virtimas baltų \**uen(i)ia-*/*\*unia-* 'kitas (scil. kaimynas)', matyt, yra pagrįstas abipusiškumo idėja, kuri buvo būdinga indoeuropiečių mainų ir dovanomis bei socialinėmis paslaugomis keitimosi sistemai ir, be to, savyje turėjo kito (svetimo, priešiško) konotaciją, plg. tos pačios semantinės struktūros senovės slavų *drugъ druga* 'kitas kitą' (: *drugъ* 'draugas'), hetitų *araš aran* 'kitas kitą' (: *araš* 'draugas').

## 20. AR PR. *keckirs* 'ŽIRNIS' YRA SKOLINYS?

Vokiečių–prūsų kalbų Elbingo (sudarytame, kaip manoma, XIII a. pabaigoje ar XIV a. pradžioje) ir S. Grunau (kilusiame iš 1517–1526 m.) žodynėliuose yra užfiksuoti atitinkamai *keckers* (plg. dar *lituc-kekers* 'lėšis') ir *keckirs* 'žirnis (Erweis, Erbse)' (Mažiulis 1981: 24, 52). *Opinio communis* tai esas skolinys iš vokiečių kalbos (vok. *Kicher*, vid. vok. aukšt. *kicher* iš lot. *cicer* neutr. 'žirnis')<sup>3</sup>.

Lietuvos teritorijos šiaurės rytų kampe, remiantis vandenvardžių sambūriu, galima rekonstruoti tokią lingvoetninių kontaktų situaciją, kurios komponentai galėjo būti rytų baltų tipo ir vakarų baltų tipo kalbos.

I vakarus nuo Zarasų, netoli Latvijos sienos, yra grupė ežerų, turinčių savotiškus pavadinimus *Čičirys* (acc. sing. *Čičirj*) (ir *Čičiris*) Imbradas, *Čičiraitis* Imbradas su i *Čičirio* ezerą įtekančios upės vardu *Čičiré* Antazavė. Dar kiek paėjus i vakarus, Antazavės apylinkėse, yra ežeras, vadinas *Zirmajys* (acc. sing. *Zìrnaji*) (ir *Zìrnejas*). Vietoj jo rytų aukštaičių ploto pietų pusėje pasirodo *Zìrnajà* (acc. sing. *Zìrnajq*) upė (išteka iš *Zìrnajų* ežero) Pabaiskas, *Zìrnajai* (acc. plur. *Zìrnajus*) ežeras Pabaiskas, Ukmurgės raj., *Zìrnajis* ežeras Tauragnai, Utenos raj. Lyginimas su ežero vardu *Žirnis* Šeduva leidžia juose skirti priesaga *-aj-* (Vanagas 1970: 80) ir nustatyti, kad jų etimonas yra apeliatyvas *žirnis* (Vanagas 1970: 404), o dėl priebalsio ž- šiuos vardus reikia laikyti lietuviškos kilmės. Kadangi *Zìrnajys* su *Zìrnejas* yra pagrįstai laikomi sėlių palikimu (Būga 1959: 21, 108; 1961: 278–279; Vanagas 1970: 395), todėl ir jų tiek priesaga *-aj-*, tiek pats etimonas *zirnis*, matyt, yra ne latvių, bet sėlių kalbos reliktai, nes sėlių kalba turėjo priebalsius s ir z vietoj lietuvių š ir ž (apie sėlių kalbą žr. Būga 1961: 274–282; Kuškis 1967: 9–20; Karaliūnas 1972: 17–19; Rudžiūtė 1980: 159–163; Rudžiūtė 1996: 45–50; Kabelka 1982: 81–85; Breidaks 1999: 27–28). Sėlių palikimu laikomi taip pat *Čičirys* (ir *Čičiris*) *Čičiré*, ir pradinė jų forma rekonstruojama \**čicir-* < baltų \**kikir-* (Būga 1959: 22, 108; 1961: 275, 733; Vanagas 1981: 7; Kabelka 1982: 84). Idomu, kad *Čičirys* su *Čičiris* bei *Čičiré*, viena, ir *Zirmajys* su *Zìrnejas*, antra, areališkai yra vienas šalia antro, todėl galima prielaida, kad pirmųjų pavadinimų darybos pagrindas taip pat buvo *žirnio* leksema, būtent sėlių \**čicir-* < baltų \**kikir-* 'žirnis'. Kitai

<sup>3</sup> Būga (1959: 219; 1961: 661, 681); Endzelins (1943: 191); Schmalstieg (1976: 264); Sabaliauskas (1957: 351); Toporov (1980: 302–304); Mažiulis (1993: 153–154). R. Trautmannas pr. *keckers*, *keckirs* sulygino su lot. *cicer* ir arm. *sisern* 'žirnis', tačiau neatmetė jų skolinimosi iš lenkų kalbos galimybės (lenk. *cieciorka*), Trautmann (1910: 355).

tariant, Čičirys su Čičiris ir Čičirė galima traktuoti kaip Zirnajys su Zirnejas vertimo rezultatą. Vadinasi, esama pakankamo pagrindo sėlių kalbai rekonstruoti, be \*zimis, leksemą \*kikir- ‘žirnis’, kurios etimologinis atitikmuo yra pr. *keckers, keckirs* ‘žirnis’. Tiesą sakant, šių prūsų kalbos žodžiu šaknies balsio kokybė nėra aiški (balsis e ar i), bet nesunku įsitikinti, kad prūsų kalboje esama balsių i ir e syvavimo atvejų, plg., pvz., vietovardžius *Bliwoth* ir *Blewothyn*, *Myluken* ir *Meluken* (Gerullis 1922: 215), atskirais atvejais netgi pastebimas balsio i praplėjimas ligi e, plg. pr. *lankenar deinan* ‘švenčiamą dieną’ I katekizmas : *lānkinan deinan* ‘tas pat’ III kat.; pr. *leygenton* ‘teistų’ II kat. : *līginton* ‘tas pat’ III kat.; pr. *kamenis* : liet. *kaminas*; pr. *warene* ‘varinės (katilas)’ : liet. *varinė* ‘varinės dubuo’ (iš K. Sirvydo *Punktai sakymų*).

Vadinasi, sėlių kalba bus turėjusi vakarų baltų kalboms būdingą leksemą \*kikir- ‘žirnis’ (Karaliūnas 1990a: 86–87). Tai neturėtų stebinti, nes yra ir daugiau leksinių izoglosų, šiaurės rytų Lietuvos kampą (Dusetos, Zarasai) jungiančių su vakarų baltų kalbų arealu – tai Vēñcavas ežeras Dusetos ir jotvingių *Wensowa* 1562 giria Olecko apskrityje, Mozūruose (Karaliūnas 1991: 73–77).

Analogišką kontaktų situaciją V. Toporovas yra rekonstravęs Maskvos miesto teritorijoje, prie Jauzos upės, kurios vienas intakas yra vadinamas Čečera (Чечера). Ši upėvardį V. Toporovas sieja su Čičirys (ir Čičiris), Čičiraitis, Čičirė ir laiko baltiškos kilmės. Kadangi upė Čečera teka per Maskvos rajoną, nuo senovės vadinamą *Гороховое поле* (‘Žirnių laukas’: rus. *зопо́рь* ‘žirnis’), V. Toporovas įtikinamai ši pavadinimą laiko baltų \*kikir-/\*kiker- ‘žirnis’ vertimu (Toporov 1982: 3–61). Su jam įprastu išsamumu V. Toporovas pateikia archeologijos, lingvistikos ir istorijos duomenų, iš kurių matyti, kad Aukštutinės Volgos ir Okos baseine gyveno baltų gentys, išlaikiusios savo kultūrą, o atskirose vietose ir savo kalbą ligi XII a. ir kad baltų-rusų bilingvizmo periodo buvimas negali būti visiškai atmetas.

Išvada: baltų \*kikir- ‘žirnis’ buvo paplitęs dideliamė šiaurės rytų Europos plote, nuo Baltijos jūros vakaruose ligi Volgos aukštupio ir Okos rytuose, todėl pr. *keckers, keckirs* ‘žirnis’ negali būti skolinys iš vokiečių kalbos. Pr. *keckers, keckirs* ‘žirnis’, sėlių \*čicir- <baltų \*kikir- ‘žirnis’; lot. *cicer, -is* ‘tas pat’ ir arm. *sisern* ‘tas pat’ (< ide. \*kiker-) sudaro baltų, italikų ir arménų kalbų izoleksą.

## 21. KĄ REIŠKĖ PR. *rapa*?

Vokiečių-prūsų kalbų Elbingo žodynėlyje po žodžiu *deywis* ‘dievas’ eina *rapa* ‘Engel’ (Mažiulis 1981: 14). Yra paliudyta, jog šiai svarbiai religinio dvasinio gyvenimo sąvokai prūsai – kaip lietuvių ir latviai – vartojo skolinius: S. Grunau savo žodynėlyje duoda *angol* ‘angelas’ (žodij, greičiausiai atėjusį per lenkų kalbą), o *engels* (gautą iš vokiečių kalbos, plg. vok. *Engel*) randame trečiąjame katekizme (Mažiulis 1981: 49, 165, 168. Dėl jų visų istorinio etimologinio konteksto žr. Endzelins 1943: 141, 167, 238; Mažiulis 1988: 77–78, 265; 1997: 12; Toporov 1975: 87; 1979: 41–42). Šių faktų akivaizdoje *rapa* pasirodo kaip gana netiketas ir neaiškus angelo pavadinimas, todėl darosi nesuprantama, kodėl prūsams reikėjo kurtis naujadara, ir kyla įtarimas, kad galbūt čia kažkas ne taip.

F. Nesselmannas yra užsiminęs apie tai, kad jau W. Piersonas pastebėjęs, jog, skaitant glosą *Engel – rapa*, buvę apsirikta: užuot skaičius vok. *Eugel* ‘rupūžė’, buvę perskaityta *Engel* ‘angelas’, ir pr. *rapa* ‘rupūžė’ susiejęs su liet. *raupežė, repečkā, rapūžė, rūpuizė*, taip

pat su lat. *rapt* ‘ropoti’ (Nesselmann 1873: 146). Įdomu, kad prūsus kalbos tekstuose raiðės *u* ir *n* rašant taip pat kartais painiojamos (Endzelīns 1935: 103 [=Endzelīns 1980: 233]). „Vokiečių kalbos atlaso“ leksikai skirto tomo (Band IV, Gießen, 1955) žemėlapyje Nr. 4 yra suminėtos tokios rupūžės pavadinimo tarminės formos: *Oigel*, *Oig(e)*, *Oik(e)*, *Ogel*, *Ockel*<sup>4</sup>. Ypač svarbu, kad forma *Oigel* vartojama Westfaliijoje, iš kur i prūsus kraštą buvo atsikėlę nemaža vokiečių kolonistų. Todėl H. Schallis visiškai teisus sakydamas, kad Elbingo žodynėlio glosoje *Engel – rapa* yra pr. *rāpa* fem. ‘rupūžė’, tikriaus sakant, ‘ropojantis gyvūnas’, ir jį siedamas su latvių kalbos veiksmažodžiais *rāpuot*, *rāpt(ies)* ‘ropoti, réplioti, šliaužti’, *rāpus* ‘ropomis, réplom’ (Schall 1966: 28). Minėto atlaso rupūžių pavadinimų arealus žymintis žemėlapis, be to, nurodo, kad šiaurės rytų Prūsijos kampe, i rytus nuo Kuršių marių, vokiečių tarmėse buvo vartojamas ir žodis *Rapetschke* su variantu *Repetschke*. H. Schallis mano, kad čia, skalvių plote, pr. *rāpa* išsilaikęs ligi pat naujujų laikų (Schall 1966: 28–29). Nors ir nėra pakankamai aiškių fonetinių kriterijų atskirti prūsiškos kilmės vokiečių kalbos skolinius nuo jų lietuviškos kilmės, pastarosios dvi formas vis dėlto veikiau laikytinos i vokiečių kalbos tarmes Rytų Prūsijoje atėjusiomis iš lietuvių kalbos šnektą (Bielfeldt 1970: 48). Akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* ir *Lietuvių kalbos atlaso* duomenimis, *rēpečka* LKŽ<sub>xi</sub> 177, *repečkà*, *repēčka*, *repēčké*, *repēčké* ‘rupūžė’ LKŽ<sub>xi</sub> 460 vartojami pačiam pietų vakarų lietuvių kalbos ploto pakraštyje (*Lietuvių kalbos atlasas*, I, 1977: 153, žemėl. Nr. 81), kuris ligi pat II pasaulinio karo ribojosi su vokiečių kalbos arealu. Jų darybos pamatas yra būdvardžiai *rēpečkas*, *rēpečkas*, *repēčkas* ‘einantis visomis keturiomis, keturpėčias’ LKŽ<sub>xi</sub> 460, plg. dar prieveiksmius *rēpečka*, *repečkà*, *repēčkà*, *repēčka* ‘visomis keturiomis, ropomis’.

Lietuvių kalbos tarmėse randame vartojant taip pat rupūžės pavadinimų formas su šaknies vokalizmu *o* (< ā): dial. *ropūžé* Pelesa, *ropūžé* A. Kuršaičio žodinas ‘rupūžė’ (*Bufo*) LKŽ<sub>xi</sub> 841, *ropūžé* Lazūnų tarmėje (Petrauskas, Vidugiris 1985: 225) greta *rapušé*, *rapužé* su šaknies trumpuoju *a* Zietelos šnekoje (Vidugiris 1998: 530). Jų darybos pagrindu, matyt, eina veiksmažodis *ropoti* (-ója) ‘judėti, réplioti (ppr. apie vabzdžius, roplius)’, plg. ir prieveiksmių *ropà* ‘ropomis, keturpėčia’. Formų su šaknies vokalizmu *o* (< ā) buvimas lietuvių kalbos šnektose ir jų gravitacija pietinio pakraščio link, i istorinį jotvingių ir prūsus arealą, daro žodžio *rāpa* rekonstrukciją prūsus kalboje visai galimą. Tiesa, V. Mažiulis pastebi, kad ā kamieno forma *rapa* (nom. sing. fem.) Elbingo žodynėlyje būtų buvusi parašyta \**rapo* (su žodžio galu ā virtimu *o* kaip, pvz., *galwo*, *mergo*) ir todėl *rapa* jis taiso i \**rapan* (Mažiulis 1997: 12). Tačiau nereikėtų sumenkinti nė J. Endzelyno logiško aiškinimo, kad *rapa*, jeigu tai tikras žodis, kartu su S. Grunau žodynėlio *manga* ‘kekšė’ bei *merga* ‘merga, mergina’ gali būti ateję iš tų prūsus tarmių, kuriose balsis ā po lūpiniu ir gomurinių priebalsių nebuvo labializuotas (Endzelins 1943: 62). Tad galėjo būti ir pr. *rāpa* (< \**rāpā*). Tačiau svarstant alternatyvą, labiau panašu būtų i tai, kad pr. *rāpa* atrodė \**rāpaz-* ir pan., taigi turėjo priesagą \*-az- (liet. -až-). Priesagas -ež- (/\*-až-) /-ež- galima skirti tokiuose lietuvių kalbos rupūžės pavadinimuose kaip antai: *rēpežé*, *repēžé*, *rēpežis* ‘rupūžė’ LKŽ<sub>xi</sub> 466 : *repénti* (-ēna) ‘réplioti’ (plg. dar *repetoti* [rēpetoti, rēpetoti] ‘réplioti; eiti repečkomis...’); liet. *bebēžé* (ir *bēbežé*) ‘rupūžė; utėlė’ LKŽ<sub>xi</sub> 705 : *bēbē* ‘utėlė (vaikų

<sup>4</sup> Šis šaltinis Lietuvoje neprieinamas. Cituojama pagal Schall (1966).

kalboje’); *kr(i)upéža* ‘krupis, rupūžiokas (švelnus keiksmas)’ LKŽ<sub>VI</sub> 651, 716 : *kr(i)ùpis*, *kr(i)ùpé*. Yra ir kitų priesagų, pvz., *-ek-/ék-* žodžiuose *repéka*, *repéké*, *rèpeke* LKŽ<sub>XI</sub> 463, ypač mėgstamos priesagos *-už-/ūž-*: *rāpuža*, *rāpūžé*, *rapūžé* (vartojama keikiant) LKŽ<sub>XI</sub> 180 greta *rapóti* (-ója) ‘sunkiai eiti, ropoti; šliauzioti’; *repúžé* (*rēpužé*) LKŽ<sub>XI</sub> 475 : *repénti* (-éna) ‘réplioti’; *kukūžé* (ir *kukūžé*) ‘rupūžé (švelnesnis plūdimosi žodis)’ LKŽ<sub>VI</sub> 818 : *kukùtē* ‘toks varliagyvis, kiek panašus į rupūžę’.

Todėl dabar kitaip aiškinti reikėtų – tai yra su pr. *rapa* jų nesieti – ir latvių toponimus *Rapa*, *Rapas* (Dambe 1972: 58). Atrodo, jie neskirtini nuo latviškų pavardžių *Rapa*, *Raps* (< \**Rapas*). Latviškos kilmės yra ir Rokiškio apylinkių lietuvių pavardės *Rapas* bei *Rapis* (be kirčio) (plg. Vanagas, red., 1989: 573–574). Jų darybos pagrindas gali būti veiksmažodis lat. *iz-rapēt* ‘pūti, triušti, akyti’ ME<sub>I</sub> 789, plg. liet. *ràpti* (*rañpa*, *rāpo*) ‘nesveikuoti’ LKŽ<sub>XI</sub> 178.

Išvada: skaitant vokiečių-prūsų kalbų Elbingo žodynėlio glosą *Engel – rapa*, tikriausiai buvo apsirikta: užuot skaičius vok. *Eugel* ‘rupūžé’, buvo perskaityta *Engel* ‘angelas’.

## LITERATŪRA

- ANCITIS, K. 1935: Par Aknīstes izloksni. *Filologu biedrības raksti* 15, 161–196.
- ANTTILA, R. [Антила, Р.] 1997: Недостающие звенья в лексических цепочках. *Балто-славянские исследования 1988–1996*, Москва, 109–127.
- BENKÖ, L., Hrsg., 1993: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* I, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BERGMANE, A. e. a. 1959: *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.
- BIELFELDT, H. 1970: Die baltischen Lehnwörter und Reliktwörter im Deutschen. RÜKE-DRAVINA, V., ed., *Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the Occasion of his Seventeenth Birthday 15 March 1970*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 44–56.
- BLESSE, E. 1958: Zum lett. *uguns* ‘Feuer’. *KZ* 75 (3/4), 191–206.
- BREIDAKS, A. 1999: *Ievads baltu valodniecibā*, 2. daļa, Daugavpils.
- BŪGA, K. 1959, 1961: *Rinktiniai raštai* 2–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- CHANTRAIN, P. 1968: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris: Klincksieck.
- DAMBE, V. [Дамбе, В.] 1972: Соответствия в топонимии Латвийской ССР с древнепрусским языком. *Baltistica I* priekas, 55–62.
- DEROY, L., HALLEUX, R. 1974: A propos du grec ἥλεκτρον ‘ambre’ et ‘or blanc’. *Glotta* 52, 37–52.
- DROTVINAS, V., red. 1987: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynus*, Vilnius: Mokslo.
- ENDZELĪNS J. 1913–1914/1974: Zu den kurischen Bestandteilen des Lettischen. *Indogermanische Forschungen* 33, 96–104 [=id., *Darbu izlase II*, 504–512].
- ENDZELIN, J. 1922: *Lettische Grammatik*, Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
- ENDZELĪNS, J. 1935/1980: Prūšu tekstu grafika. *Filologu biedrības raksti* 15, 86–103 [=id., *Darbu izlase III* (2), Riga, 1980, 211–233].
- ENDZELĪNS, J. 1940/1980: [Recenzija] *Die Kurenfrage von V. Kiparsky* (Annales academiae scientiarum Fenniae B XLII). Helsinki, 1939. 474. *Filologu biedrības raksti* XX, 248–258 [=id., *Darbu izlase III* (2), Riga, 1980: 553–565].
- ENDZELĪNS, J. 1943: *Senprūšu valoda*, Riga: Universitātes apgāds.
- ENDZELĪNS, J. 1951: *Latviešu valodas gramatika*, Riga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- EH – Endzelins J. un Hauzenberga E. 1946: *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnicai*, II, Riga: Kultūras fonds.

- ERNOUT, A., MEILLET, A. 1959: *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4<sup>me</sup> éd., Paris: Klincksieck.
- FRAENKEL, E. 1962: *Lituisches etymologisches Wörterbuch I*, Heidelberg: Winter, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- FRISK, H. 1970: *Griechisches etymologisches Wörterbuch II*, Heidelberg: Winter.
- GÄTERS, A. 1979: *Dzintarzeme (Bernsteinland) in den Dainas und die lettische Bezeichnung für Bernstein. Humanitas Religiosa. Festschrift für Haralds Biezais*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 283–294.
- GERULLIS, G. 1922: *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig: Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger.
- KABELKA, J. 1982: *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius: Moksolas.
- KARALIŪNAS, S. 1972: Sėlių kalba. *Mokslas ir gyvenimas* 1, 17–19.
- KARALIŪNAS, S. 1990a: Etymological Notes on Lithuanian Hydronyms. *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* 25(1), 85–88.
- KARALIŪNAS, S. 1990b: Notes on Latvian Etymology. Metuzāle-Kangere, B. & Rinholm, H., eds., *Symposium Balticum. A Festschrift to honour Professor Velta Rūķe-Dravīna*, Hamburg: Helmut Buske, 177–180.
- KARALIŪNAS, S. 1991: Kalbotyros pastabos. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 65–79.
- KARULIS, K. 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II, Riga: Avots.
- KIPARSKY, V. 1939: *Die Kurenfrage*, Helsinki (Annales academiae scientiarum Fennicae B XLII).
- KIPARSKY [Кипарский], V. 1973: О балтизмах русского литературного языка. *Baltistica* 9 (1), 67–70.
- KLUGE, F. 1989: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 22. Auflage völlig neu bearbeitet von Elmar Seibold, Berlin–New York: De Gruyter.
- KUŠKIS, J. 1967: Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izloksņu materiāliem. *Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti*, 60. sējums, 9. A laidiens, Riga, 9–20.
- LARIN, B. A. 1956: О слове янтарь. Sokols, E., red. *Rakstu krājums. Veltijums akadēmikim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 149–162.
- LAUČIŪTĖ, J. [Лаучюте, Ю. А.] 1982: *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград: Hayka.
- Lietuvių kalbos atlasas I*. Leksika, Vilnius: Moksolas, 1977.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas I*, red. J. Balčikonis e.a., Vilnius, 1941–.
- <sup>2</sup>LKŽ<sub>1</sub> = *Lietuvių kalbos žodynas I*, antras leidimas, red. J. Kruopas, Vilnius, 1968.
- MAYRHOFER, M. 1963: *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, II, Heidelberg: Winter.
- MAYRHOFER, M. 1996: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, II, Heidelberg: Winter.
- MAŽIULIS, V. 1988, 1993, 1997: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas I*, Vilnius: Moksolas; II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla; IV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- MAŽIULIS, V. 1981: *Prūsų kalbos paminklai*, II, Vilnius: Moksolas.
- ME = K. Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelins. IV, Rīga: Kultūras fonds, 1929–1932.
- MIKKOLA, J. J. 1938: Einiges über den eurasischen Bernsteinhandel. *Senatne un māksla* 1, Riga, 33–37.
- MUCH, R. 1937: *Die Germania des Tacitus*, Heidelberg: Winter.
- MUCH, R. 1967: *Die „Germania“ des Tacitus*. Dritte, beträchtlich erweiterte Auflage, unter Mitarbeit von Herbert Jankuhn herausgegeben von Wolfgang Lange, Heidelberg: Winter.
- NESSELMANN, G. H. F. 1873: *Thesaurus linguae prussicae. Der preussische Vocabelvorrath*, Berlin: Ferdinand Dümmler.
- PAKALKA, K. e. a., 1979: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Moksolas.
- PETRAUSKAS, J., VIDUGIRIS, A. 1985: *Lazūnų tarmēs žodynas*, Vilnius: Moksolas.

- RIX, H., Hrsg. 1998: *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- ROSINAS, A. 1988: *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: Mokslo.
- RUDZĪTE, M. 1964: *Latviešu dialektoloģija*, Riga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- RUDZĪTE, M. 1996: Latviešu valodas sēliskās izloksnes. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 50(4/5), 45–50.
- RUDZĪTE, M. [Рудзите, М. К.] 1980: К вопросу о силах на правобережье Даугавы. ЦИМЕРМАНИС, С., ред., *Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов*, Рига: Зинатне, 159–163.
- SABALIAUSKAS, A. 1957: Dėl žirnio pavadinimo kilmės. *Literatūra ir kalba* 2, 346–355.
- SCHALL, H. 1966: Baltische Gewässernamen im Flussystem „Obere Havel“. *Baltistica* 2(1), 7–42.
- SCHMALSTIEG, W. R. 1976: *Studies in Old Prussian*, University Park and London: Pennsylvania State University Press.
- SCHMID, W. P. 1983: Zum baltischen Dialekt auf der Kurischen Nehrung. *Indogermanische Forschungen* 88, 257–268.
- SCHMID, W. P. 1989: *Nehrungskurisch. Sprachhistorische und instrumentalphonetische Studien zu einem aussterbenden Dialekt*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- SCHMID, W. P. 1993: Bemerkungen zu litauisch *gintaras* ‘Bernstein’. Grinda, K. R., Wetzel, C.-D., Hrsg., *Anglo-Saxonica. Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der englischen Sprache und zur altenglischen Literatur. Festschrift für Hans Schabram zum 65. Geburtstag*, München: Fink, 425–430.
- SELDESLACHTS, H., SWIGGERS, P. 1995: Remarks on Baltic, Slavic and Latin tool names. *Linguistica Baltica* 4, 23–33.
- SITTIG, E. 1934–1935: Die Aestier. *Studi Baltici* 4, 18–20.
- SKARDŽIUS, P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- SŁAWSKI, F. 1952: *Słownik etymologiczny języka polskiego I*, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- STANG, Chr. S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo–Bergen–Tromsö: Universitetsforlaget.
- TOPOROV, V. N. 1975, 1979, 1980: *Прусский язык. Словарь (A–D), (E–H), (I–K)*, Москва: Наука.
- TOPOROV, V. N. 1982: Древняя Москва в балтийской перспективе. *Балто-славянские исследования 1981*, Москва, 3–61.
- TRAUTMANN, R. 1910: *Die altpreußischen Sprachdenkmäler*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- TRAUTMANN, R. 1925: *Die altpreußischen Personennamen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- TRUBAČEV, O. N. 1980: Из балто-славянских этимологий. *Этимология 1978*, Москва, 7–18.
- VANAGAS, A. 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.
- VANAGAS, A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslo.
- VANAGAS, A., red., 1989: *Lietuvių pavardžių žodynas II*, Vilnius: Mokslo.
- VASMER [ФАСМЕР], M. 1978: *Этимологический словарь русского языка IV*, Москва: Прогресс.
- VIDUGIRIS, A. 1998: *Zietelos šnektojas žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VOIGT, V. 1970: Hungaro-Baltica. Rükke-Draviņa, V., ed., *Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the Occasion of his Seventeenth Birthday 15 March 1970*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 574–580.
- WALDE, A., HOFMANN, J. B. 1938: *lateinisches etymologisches Wörterbuch I*, Heidelberg: Winter.